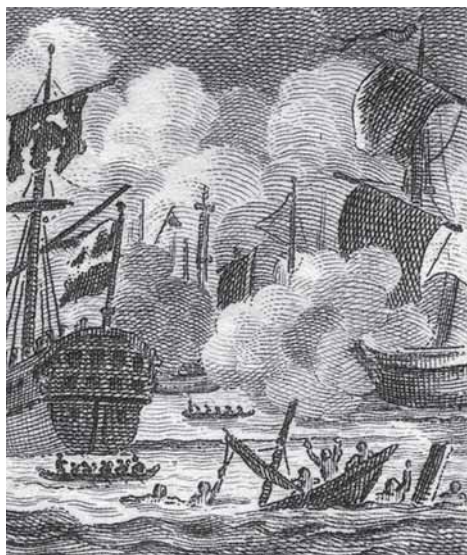

De predikant wilde niet voor een “valschen Geestdryver” aangezien worden en verklaarde waarom hij victorie had geroepen. Hij had onder het bidden naar het kanongebulder geluisterd en hij hoorde dat op een gegeven moment het gebulder zachter klonk. Hieruit maakte hij op dat de vijand op de vlucht was geslagen en door De

Ruyter achterna werd gezeten. Wanneer onze vloot door de vijand de Schelde ingedreven zou zijn, zou het kanongebulder juist harder hebben geklonken, zei hij. De verslagenheid, het zuchten en huilen van de kerkgangers sloeg die dag om in blijdschap en tranen van vreugde.

Frans van den Driest

De afbeeldingen bij dit artikel zijn afkomstig uit de collectie van de auteur.

Geraadpleegde literatuur:

- T. van Gent, ‘Michiel de Ruyter, de grootste zeeheld uit de vaderlandse geschiedenis’, in: *Zeeuws Tijdschrift*, jrg. 56, nr. 5-6, 2006.
- R. Prud’homme van Reine, ‘Rechterhand van Nederland’, derde druk, 1998.
- G. Vrolijkert, ‘Vlissinge Kerkhemel’, 1758.
- Prisma Kalendarium, ‘Geschiedenis van de Lage Landen in jaartallen’, achtste druk, 1995.

Links: een zeeslag. (Graveur D. Veelwaard)

Wir bauen und bauen!

De Organisation Todt op Walcheren (deel 1)

Inleiding

Toen de Duitse Wehrmacht op Walcheren in november 1944 was verslagen, liet deze talloze ‘souvenirs’ achter. Herinneringen in de vorm van bunkers, geschutsofstellingen en tankversperringen waren niet

alleen in de kuststrook maar ook in het achterland volop aanwezig. In de loop der jaren zijn de meeste verdedigingswerken opgeruimd, maar nog altijd kan men restanten in het landschap aantreffen. Over deze versterkingen is door diverse

auteurs het nodige gepubliceerd. In de meeste publicaties is vooral aandacht besteed aan strategische en technische aspecten, maar weinig aan de organisatie die bij de bouw de leiding had: de Organisation Todt. In dit artikel nemen we die onder de loep.

Het begin

In juni 1941 viel het Duitse leger Rusland binnen. Aanvankelijk werden grote successen geboekt, maar begin december liep het offensief vast door de strenge winter en de hevige Russische tegenstand. Daar kwam nog bij, dat de Verenigde Staten vanaf 7 december aan de strijd tegen nazi-Duitsland gingen deelnemen.

Hitler zag in, dat hij zich geen twee frontoorlogen kon veroorloven en gaf op 14 december 1941 de Organisatie Todt opdracht tot de bouw van de Neue Westwall, later Atlantikwall genoemd. Deze verdedigingslinie van beton en staal, die liep van de Noordkaap tot de Pyreneeën, moest een invasie op de West-Europese kust in de kiem smoren. Het was niet verwonderlijk dat de OT deze gigantische klus kreeg opgedragen; zij had namelijk voor de oorlog al ervaring opgedaan bij de aanleg van Autobahnen en de bouw van de Westwall, de tegenhanger van de Franse Maginot-linie. Voor de realisatie van de Atlantikwall kreeg de OT de grootste hoeveelheid cement e.d. toegewezen, meer dan de bouworganisaties van leger, luchtmacht en vloot kregen.

De Organisatie Todt (OT)

De Organisatie Todt ressorteerde onder de General Bauinspektor für das deutsche Strassenwesen in Berlijn. Aan het hoofd stond Dr. Ir. Fritz Todt. Na diens dood in

februari 1942 kreeg Albert Speer de leiding. De OT was verdeeld in Einsatzgruppen, bijvoorbeeld Finnland, Rhein-Ruhr en West, die weer onderverdeeld waren in Oberbauleitungen, Bauleitungen en Einheiten.

Einsatzgruppe West zetelde in Parijs. Daaronder vielen onder andere de Ober-

Middelburg. De school aan de Singelstraat was OT-Lager. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

bauleitungen België (OBL) en Holland. Een onderafdeling van de OBL België was gevestigd in Brugge. Merkwaardig genoeg vielen de Aussenstelle Walcheren, De Bevelanden en Zeeuwsch-Vlaanderen onder de OBL België.

De OT op Walcheren

Vrijwel direct na de bezetting van Walcheren begonnen de Duitsers met de aanleg van versterkingen, voornamelijk bij de haven en het vliegveld van Vlissingen. De opdrachten kwamen van de marine of de luchtmacht. De betonmolens gingen echt met verhoogde snelheid draaien na de

Verwerijstraat in bezit. Als een olievlek verspreidde de OT zich over het eiland. Vooral in Domburg, Souburg, Veere, Vlissingen, Westkapelle en Zoutelande ging zij aan de slag.

Aan werk was geen gebrek: gevechts-, manschappen- en munitiebunkers, mitrailleurkasten, prikkeldraadversperringen,

Vlissingen. Het verwoeste spoorwegstationsgebouw was OT-Lager. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

komst van de OT op Walcheren. Die arriveerde begin 1942 en nam haar intrek aan de Loskade 27 te Middelburg. De locatie was goed gekozen, centraal op het eiland, dicht bij het station en de plek waar schepen bouwmaterialen losten. Gaandeweg werd steeds meer ruimte gevorderd: in Middelburg een groot deel van de Loskade, panden in de Bleek, aan de Dam, in de Eigenhaardstraat, de Sint Jorisstraat en men nam ook scholen in de Singel- en

tankmuren en wegversperringen vormden een gevarieerd werkpakket!

Duitse firma's

In het kielzog van de OT-leiding volgden de Duitse en Nederlandse bedrijven. De meeste Duitse bedrijven kwamen uit het gebied dat aan Nederland grensde, zoals Schneider & Klippel (Kleef), Deisel (Duisburg) en Kabza (Neuss). Van grotere afstand kwamen Rogge & Wessels (Bremen) en Huta (Breslau).

Medio augustus 1943 verlieten Deisel, Huta en Kabza Walcheren. Hun terreinen werden in beslag genomen door Neder-

landse bedrijven als Hodam en Van Doorn. Een ander Nederlands bedrijf aasde ook op de vrijgekomen kantoorruimte in Middelburg, maar dat verzoek werd door de Ortskommandant niet ingewilligd. Overigens was het vertrek van de firma Kabza niet definitief; half oktober 1943 kwam het bedrijf weer op Walcheren, “zum Einsatz”.

Nederlandse (onder)aannemers

De OT kreeg opdrachten van de Wehrmacht. Planning en voorbereiding van de verdedigingswerken was een taak van de Genie. Deze verkende het terrein, bepaalde de plaats en het soort versterkingen en maakte de bouwtekeningen. Daarna gingen de tekeningen naar de OT en kon de bouw beginnen.

De OT schakelde daarvoor – naast Duitse – ook Nederlandse bedrijven in, zoals Hodam (Hollandsch-Duitsche Aannemings Maatschappij), Fernhout en Van Doorn. Die maakten op hun beurt weer gebruik van enkele Walcherse bouwbedrijven als onderaannemer. In feite collaboreerden deze bedrijven met de bezetter en na de bevrijding moesten zij voor een tribunaal verantwoording afleggen. Het woord “bunkerbouwer” had in die dagen een ongunstige betekenis bij de bevolking.

Personeel

Het Walcherse OT-personeel kunnen we een allegaartje noemen. De leiding – Frontführer, Lagerführer, Bauleiter enzovoort – bestond uit Duitsers, meestal oudere mannen, geboren in de jaren 1885 tot 1905. Zij hadden jaren geleden hun dienstplicht vervuld.

Het uitvoerende werk werd verricht door Nederlandse en Vlaamse arbeiders, die

waren verdeeld in drie categorieën. De eerste bestond uit personeel van Nederlandse aannemers die voor de OT werkten. De OT betaalde die bedrijven en die betaalden weer hun arbeiders. Ingeval van ziekte of arbeidsongeschiktheid drukten de uitkeringen op de Nederlandse sociale voorzieningen. Tot de tweede categorie behoorden personen die zich vrijwillig voor de OT hadden aangemeld. Na een medische keuring werden zij aan een bepaalde firma toegewezen. Ten slotte waren er de tewerkgestelde mensen die door het arbeidsbureau waren aangewezen. Hun arbeidsvoorwaarden waren slechter dan die van de vrijwilligers.

In verschillende kampen en kantoren waren Nederlandse vrouwelijke kantoorkrachten werkzaam.

Alles bij elkaar zat op Walcheren een bouwleger van formaat, dat van vroeg tot laat in de weer was en zo nodig ook op zondag werkte. Op 6 oktober 1943 was de OT op Walcheren 2.676 man sterk en op 30 november 1943 bestond ze zelfs uit 3.204 personen. Die getallen zijn overigens geflatteerd; op laatstgenoemde datum ontbraken wegens ziekte en overig verzuim 970 man op het appèl, een verzuimpercentage van rond de dertig.

Op de bouwplaats

Wat gebeurde er allemaal op de bouwplaats?

Een tewerkgestelde: “Ik werd door het arbeidsbureau Vlissingen aangewezen voor werk bij de firma Rabitz uit Duisburg. Die werkte op Walcheren voor de OT en had een kantoor aan de Oprit waar een groot aantal Duitse tekenaars, calculators en administrateurs werkte. Ik meldde mij daar met mijn arbeidskaart en werd door-

gestuurd naar de binnenhaven van Vlissingen. Daar moesten we met nog enkele anderen split [steenslag] in auto's scheppen. Zwaar werk, we deden niet meer dan vier auto's per dag. Twee Duitse voormannen van rond de vijftig hielden toezicht, Simon, een opvliegend mannetje en Johann, een goeie lobbies. Soms verdween er wel eens een lading split, de voorman werd daar niet slechter van...

Later werkte ik bij de bunkerbouw in Valkenisse, dat was ook weer zwaar werk met onvoldoende voedsel. We hielden daarom een langzaamactie, maar die verliep omdat de Duitsers ons bedreigden. Toch boekten we enig resultaat, we kregen extra soep, die we 'bunkersoep' noemden. Wat erin zat, wist – behalve de kok – niemand, maar hij smaakte goed.

Het ziekteverzuim was hoog. Sommige arbeiders sloegen een kwartier lang met een takje op hun hand. De zwelling leverde een weekje ziekteverlof op. Voorman Johann had het door en waarschuwde ons maar gaf het niet door aan z'n superieuren.

Van alle kanten werd lijngetrokken en wel zodanig dat het werk niet vorderde en de leiding ontevreden was. Er kwam een Bau-führer bij en de controle werd verscherpt. Toch zagen we nog kans om te saboteren; bij het lossen scheurden zakken cement open, bouten van het smalspoor raakten zoek onder het zand, bekistingplanken werden te kort afgezaagd en betonijzer verkeerd gebogen. Op een gegeven moment moest ik balen cement sjouwen en op de bouwstelling zetten. Die was onvoldoende gestut en na de zoveelste zak was het krak... boem, betonmolens en steiger stortten in de bouwput. Maanden werk was in één klap ongedaan gemaakt!

Alles wat Duits was, kwam aanrennen. Voorman Simon kreeg de schuld, maar die probeerde het op ons af te schuiven. De Bauleitung in Vlissingen werd gebeld en die gaf opdracht om ons ploegje (Nederlanders) naar kantoor te brengen. Daar moest ik allerlei vragen beantwoorden en er werd over mij gebeld met de Ortskommandant in Middelburg.

Vermoedelijk vanwege mijn jonge leeftijd kwamen mijn maten en ik er nog goed van af met een week salarisinhouding. Als aanvoerder kreeg ik ook nog een proeftijd van zes weken. Toen ik zei dat het allemaal de schuld was van die stomme Duitse voorman werd ik door drie man stevig afgeranseld.

De daarop volgende weken werd ik door Simon voortdurend getreiterd. Hou dat maar eens zes weken uit! Om uit die situatie te geraken, wist ik mij bij het voortduwen van de lorrie (licht) te verwonden. Een nagel was los en er waren er twee blauw, omdat er zogenaamd een stok op de rails lag, die ik wilde oprapen en waardoor de lorrie uit de rails vloog. Ik kreeg een noodverband en moest naar de OT-dokter in Middelburg, een vriendelijke, begripvolle man. Die trok de nagel eraf en stuurde mij naar de huisarts. Die schatte het verzuim op ongeveer zes weken.

In de bunkerbouw werd gestolen als de raven, alles onder het motto 'wij nemen slechts terug wat ons is ontstolen'. Ik kwam iedere dag thuis met mijn zakken vol spijkers. Als ik een emmertje vol had, bracht ik het naar een boer in de buurt van Souburg, waar ik een gulden per kilo kreeg, leuke bijverdienste. Bij die boer lag trouwens onder een dekzeil een voer cement van de Wehrmacht dat achterovergedrukt was.

Op den duur liep de bunkerbouw op z'n end en werd het bouw materiaal afgevoerd naar het station Vlissingen en vandaar per trein naar Duitsland. De meeste mannen uit de kampen kwamen ook in Duitsland terecht of doken onder. De werknemers uit Walcheren kregen zes weken respijt om de restanten op te ruimen. Uiteindelijk kwam ik ook in Duitsland terecht..."

Bewapening, militaire vorming, uniformering

Net als andere nazi-organisaties was de OT op militaire wijze georganiseerd. Het (Duitse) OT-personeel was ingedeeld in rangen, van eenvoudige OT-Arbeiter oplopend tot Einsatzleiter. De manschappen droegen olijfgroene uniformen en waren bewapend. Over dat laatste bestond aanvankelijk onduidelijkheid. Strikt genomen behoorde de OT niet tot de Wehrmacht maar tot het zogenoemde Wehrmachtgefolge. In juli 1942 werd bepaald dat door het dragen van een hakenkruis-

Veere, Kappellestraat. De school was OT-Lager. (Foto Zeeuwse Bibliotheek/Beeldbank Zeeland)

armband en een armband met opschrift "Organisation Todt", het personeel in het westen gerechtigd was wapens te dragen en verplicht kon worden aan de strijd deel te nemen. De reguliere bewapening bestond onder andere uit buitgemaakte Belgische en Nederlandse geweren.

Op 18 oktober 1943 klaagde de OT-leiding in Middelburg over het gebrek aan uniformkleding, waardoor een aantal manschappen nog steeds in burger rondliep. De bewapening was toen voldoende. Een plaatselijke Duitse eenheid had munitie, twee machinepistolen en helmen geleverd. De levering van gasmaskers was nog niet rond. Eén à twee keer per week werd 's avonds na werktijd geoefend. Die oefeningen bestonden uit schieten met scherpe munitie, militaire vorming en proefalarmen. Ook het NSKK, de transportafdeling van de OT, werd getraind: op 26 maart 1944

werden op de schietbaan bij Middelburg schietoefeningen gehouden. Of die veel effect hadden, valt te betwijfelen.

Bewakingspersoneel

Bouwplaatsen en kampen werden bewaakt door zgn. Schutzmäner, vaak geüniformeerde en bewapende WA-mannen. Ver-

Klein Valkenisse. Restanten van de tankver-sperring in de Atlantikwall, aangelegd door de OT. (Foto Jo Jobse)

der waren er Belgische en Nederlandse wachtslieden. Deze laatste categorie ontving een loon van f 153,- per maand en daarnaast f 30,- soldij, gratis voeding en huisvesting, uniformkleding en nog een aantal andere emolumenten. Het achterblijvende gezin kreeg extra levensmiddelen en kolen; al met al waren dat aantrekkelijke arbeidsvoorwaarden.

De inzet van de wachtslieden verliep niet altijd vlekkeloos; er kwamen gevallen van ongeoorloofde afwezigheid en twijfelachtige ziekte voor.

Enkele voorbeelden.

In de nacht van 22 op 23 april 1943 controleerde de wachtcommandant de wachtpost Coosje Buskenstraat in Vlissingen.

Wachtsman M. was niet aanwezig en kwam pas om 7 uur 's morgens opdagen.

De wachtcommandant stelde de leiding voor, die overtreding flink te bestraffen.

Rond dezelfde datum was het ook in Domburg foute boel. Bij een controleronde trof Haupttruppenführer Vogel het wachtlokaal leeg en open aan: de manschappen waren gaan eten. Vogel nam een rondslingerend geweer en munitie mee. De overtreders werden gestraft met twee uur strafexercitie, drie dagen verzwaarde wachtdienst en een uitgaansverbod. In een enkel geval werd iemand voor straf overgeplaatst naar België.

Niet alleen de wachtslieden maakten er een potje van. Ook bij de WA-Schutzmäner haperde het wel eens. Zij smokkelden vanuit België/Zeeuws-Vlaanderen onder andere Belgische shag naar Walcheren, die daar voor grof geld werd verkocht.

Op 15 december 1942 hield een politieagent bij de veerboot Breskens-Vlissingen een WA-man aan en verzocht hem zijn koffer open te maken. Die weigerde en beriep zich op zijn WA/OT-status. Een Duitse OT'er, die hem vergezelde, verklaarde dat de WA-man niets ongeoorloofds bij zich had en dat een Nederlandse controleur niet het recht had hem te controleren. De WA'er verklaarde bovendien dat alleen Duitse politie hem mocht controleren. De OT-leiding bevestigde dat.

Huisvesting/vorderingen

Voor hun huisvesting hadden de bedrijven kantoor- en woonruimte nodig. In sommige gevallen werden die gehuurd. In oktober 1942 huurde Ways & Freytag het huis Stil Water in Veere, in november een huis in Zoutelande. Meestal werd de gewenste woonruimte door de Ortskommandant

gevorderd. Daarbij werd incidenteel een inventarislijst opgemaakt, bijvoorbeeld op 28 november 1942 toen de firma Deisel het pand Dam 43 te Middelburg betrok. Er werd toen – in het Duits uiteraard – een inventarislijst opgesteld waarin alles *pünktlich* werd beschreven, van boeken tot kolenkit en van bloemenstandaard tot kleine staande klok...

Aan de kust werden diverse keren zomerwoningen betrokken. Op 7 april 1943 verzocht de Lagerführer in Dishoek om verdeling van het zomerhuisje Landzicht. Dat zou bestemd zijn voor een hulpkampeider en een kantinebeheerder. Eerder waren daar al gevorderd Zonnecke (Zonnehoek?), Kapitän, Zeepard, Duinhelm en Schwalbennest (Zwaluwennest). Nederlandse huisnamen werden eenvoudigweg verduitsd. Ook het NSKK moest worden ondergebracht. Op 6 april 1943 vroeg de Staffelführer van Transportstaffel 26 om een huis in Middelburg. Hij wilde daarin alle autobuschauffeurs bijeenbrengen omdat die in geval van alarm direct ter beschikking van de Wehrmacht moesten worden gesteld. Bovendien was kantoorruimte nodig. Nieuwbouwwoning Punt 2 leek hem wel geschikt...

Er werd trouwens nogal eens van locatie gewisseld. NSKK-Staffel 2/4 zat in mei 1943 aan de Loskade 31 en verzocht om ruimte voor twintig Hollandse monteurs. In september zat dezelfde Staffel op nummer 21 en wilde toen ruimte voor een ziekenzaal, liefst met verwarming.

Soms zaten Wehrmacht en OT elkaar in de weg. In augustus 1943 eiste de Wehrmacht in Westkapelle ontruiming van enkele woningen en de OT-zielenzaal. Hetzelfde was in oktober in Zoutelande het geval. Daar lagen OT-woningen binnen steunpunt

Lohengrin. Bovendien werkten er buitenlandse arbeiders (spionage). Die situatie vond men niet langer verantwoord.

Overige vorderingen

Niet alleen huizen werden gevorderd, ook grond was niet veilig. In Domburg nam de OT in juli 1942 een weiland in beslag, nota bene van baronesse Bentinck-Snouck Hurgronje uit Den Haag. Het was nodig voor de bouw van barakken. In Koudekerke was het hetzelfde liedje. Daar werden twee stukken weiland ingepikt voor barakkenbouw. Ook in enkele andere gemeenten werd bouw- of weiland in beslag genomen.

In Middelburg was langs het kanaal een cementloods nodig. Op de daarvoor bestemde grond lagen stenen van het bureau Wederopbouw. Grond en stenen werden gevorderd, buurman houthandel Alberts & Co. kreeg opdracht een aantal boomstammen te verwijderen.

Ook Veere kwam aan de beurt. In juli 1942 nam de OT daar voor goederenoverslag een stuk grond aan de haven in beslag. In Zoutelande verzocht de Lagerführer op 1 april 1943 de Ortskommandant in Middelburg om een stuk grond voor de bouw van een keuken en een barak.

Jules Braat

Deel 2 van dit artikel verschijnt in *De Wete* van januari 2008.

Bronnen

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam:

– *Archief Wehrmachtsefehlshaber in den Niederlanden;*

- Archief Generalkommissariat für Verwaltung und Justiz;
- Archief Generalkommissariat für Finanz und Wirtschaft;
- Archief Beauftragten des Reichskommissars;
- Archief Organisation Todt;
- ‘De Zeeuwsche Stroom’, juni 1942;
- ‘Volk en Vaderland’, juni 1942;
- ‘De Zwarte Soldaat’, september 1943;
- Publicatie van de heer J. Schinkel, Oost-Sou-
burg.

Nationaal Archief, Den Haag:

- Centraal Archief Bijzondere Rechtspleging,
Dossiers 51009, 51937, 71335, 95125.

Literatuur:

- ‘De Arbeidskameraad, Weekblad voor de
Vlaamsche Arbeiders bij de O.T.’;

- Klaus Böhm, ‘Die Organisation Todt im Ein-
satz 1939-1945’;

- L.W. de Bree / G. van der Ham, ‘Zeeland
1940-1945’;

- J.C.P. Bremmers, ‘Duitse bunkers op Walche-
ren’;

- Rudi Rolf, ‘Bunkers in Nederland’;

- H. Sackers, H. Houterman, ‘Atlantikwall in
Zeeland en Vlaanderen’;

- J. Schinkel, ‘Van onderaf bekeken’;

- Franz W. Seidler, ‘Die Organisation Todt,
Bauen für Staat und Wehrmacht’;

- Hedwig Singer, ‘Entwicklung und Einsatz
der Organisation Todt’;

- Kurt Wiendieck, ‘Aufbau und Organisation
der O.T. in den Niederlanden’;

- J. de Wolf, ‘Gegevens over de Atlantikwall in
Nederland en de Organisatie Todt’.

Domburg, een schone slaapster (2)

In 1874 bracht een Belg zijn vakantie in Domburg door. Hij beschreef zijn indrukken over zijn verblijf in Domburg in het Belgische blad *Chronique Bruxelloise* en in 1890 in het *Domburgsch Badnieuws*. In *De Wete* van juli 2007 hebt u kunnen lezen hoe hij de reis van Antwerpen naar Domburg heeft ervaren. Hij beschreef het Badhotel, waar hij logeerde, zijn bezoek aan het strand en het nemen van een zeebad. In deze *Wete* neemt hij ons mee op zijn wandeling door Domburg. Hij noemt deze plaats “een schone slaapster in het bos”.

Een wandeling door Domburg

De Belg hervat zijn verhaal als volgt.

“Na een heerlijke slaap, die ons de ont-

schepping te Vlissingen deed vergeten, begaven wij ons 's morgens eerst naar het strand en daarna op het duin om het land te zien. Twee duinen zijn daartoe bijzonder geschikt. Van hun top overziet men het gehele eiland, de horizon strekt zich tot voorbij Middelburg en Veere uit. Rechts en links van de toeschouwers tekenen de rijen duinen de omtrekken van het eiland Walcheren af. Op de achtergrond ziet men de grote kerk van Veere en een beetje meer rechts de hoge toren van Middelburg. Vlissingen kan men niet zien daar het achter de duinen verscholen ligt, maar rechts dichtbij heeft men de dikke toren van Westkapelle. Binnen die duingordel ziet men grote en kleine bossen en bebouwde landerijen, waar hier en daar